

Imrik Zsófia

# Restaurálási dokumentáció

**Ismeretlen ikonfestő: Mihály arkangyal és  
Gábrriel arkangyal, XVIII. sz. 2. fele**



Magyar Képzőművészeti Egyetem  
Restaurátor Tanszék  
2012-2013-as tanév

# Restaurálási dokumentáció

**Restaurátor: Imrik Zsófia**

**A restaurálás helye és ideje:**

Magyar Képzőművészeti Egyetem, Restaurátor Tanszék  
2012-2013-as tanév

**A restaurált tárgy meghatározása:**

Témája: Mihály és Gábrriel arkangyalok

Alkotója: Ismeretlen ikonfestő

Keletkezési ideje: 18. sz. 2. fele

Származási helye: Szigetvár

Anyaga: fenyőfa lécbetétes bútorlapra átültetett ikon. Az eredeti fatábla anyagát nem ismerjük. A nyilvántartásban nem szerepel a festés technikája sem. A kép mérete: 105,4 cm x 66,4 cm

A fatábla vastagsága: 1,9 mm

**A műtárgy őrzési helye, tulajdonosa:** Szerb Egyházi Múzeum, Szentendre  
Leltári száma: 372

**A műtárgy leírása átvételkor, szemrevételezéssel:**

A kép leírása:

Égi jelenet látható a képen. Mihály és Gábrriel arkangyalok felhőkön álló alakja felett az Atyaisten trónol, akinek egyik kezében éggömb, másik kezével áldást oszt. Három felirat olvasható a képen, ószláv nyelven az Atyaisten, görögül pedig Mihály fővezér arkangyal és Gábor fővezér arkangyal. A nagy szárnyakkal és nimbuszal ábrázolt angyalok antikizáló öltözetet viselnek. Mihály aranyozott zekeszerű fegyveringet, alatta vörös tunikát, paragaudiont és veretes csizmát (veretes szíjjal összefogott bőrkapca) visel. A zeke szűk ujjalól és a zeke alatti fegyverszíjról szalagok lógnak. Kézeltője és ékszergallérja (aurifrizia) gyönggyel hímezett, bal karján és hátán átvetve vörös palást. Jobbjában kétélű kardot tart, baljában kardhüvelyt. Gábor arkangyal római hatást keltő ruhadarabokat visel hímezett ékszergallérral és kézeltővel, lábán veretes csizmával. Jobbjában hírnöki botot tart, baljában liliomot.

Az Atyaisten kék palástot és vörös ruhát visel.

## Történeti, művészettörténeti vonatkozások:

### *Az angyalok:*

“Az angyal szó (görög *angelosz*) szó szerint követet jelent. Az angyalok a Bibliában mint Isten követei szerepelnek, vagy mint Krisztus és az apostolok szolgálói. Az angyalok az Urat dicsőítve állják körül az Úr trónját, vagy az Úr követeiként keresik fel az embereket. Kilenc angyalcsoport található az Úr trónjánál (kerubok, szeráfok, trónusok, uralmak, hatalmasságok, erősségek, fejedelemségek, arkangyalok, angyalok).<sup>1</sup> Személyük, értelmük és szabad akaratauk van, de testük nincsen. A Szentírásban nem nélküli mennyei lények. Az egyház szóhasználatában az üdvözült, tiszta szellemek.

### *A főangyalok:*

A főangyalok Isten fontos üzenetének hírvivői. A szentírásban a hét főangyalból háromnak rendkívüli küldetés jutott. Nevük jelentése alapján: Mihály, ki olyan, mint az Isten; Gábor Isten ereje; Rafael Isten orvossága. Mihály védelmező, Gábor hírvivő, Rafael gyógyító. Szent Mihályt a mennyei hadak nagy vezérének és győztes harcosának nevezi a liturgia. Gábor mint legfelsőbb követ, égi titkokat tár fel, Rafaelt arra kéri, hogy tartson távol az emberektől minden testi bajt.

“Az ikonfestészet különös figyelmet fordít az arkangyalokra. Őket uralkodói díszben, gyöngyökkel és drágakövekkel kirakott ruhában, koronával és jogarral jelenítik meg. Mihály arkangyalt az angyalok seregének fővezérének (archisztratégosz) karddal festik meg, Gábrielt liliummal, Rafaelt bottal ábrázolják az ikonokon.”<sup>2</sup>

Ünnepüket szeptember 29-én tartjuk. Az ünnepi tropár így hangzik: “Ó mennyei seregek fővezérei, kérünk titeket mi méltatlanok, hogy imáitok által vegyetek minket körül, mennyei és dicsőséges szárnyaitok árnyékával, és oltalmaztatok meg bennünket, kik előttetek alázattal borulunk le és kiáltjuk: A veszedelmektől óvjatok meg minket, ti vezérei a felsőbb erőknek.”<sup>3</sup>

Mihály és Gábor arkangyalok zománcképe megjelenik a magyar Szent Koronán is. “A koronázási szertartás ősi bizánci szövege szerint az új császár előtt maga Mihály arkangyal tárja majd föl az uralom kapuit. Ez a hit a magyar királyi udvarban sem lehetett ismeretlen. Egy 11. századi miniatűr II. Baszileosz császár koronázását úgy ábrázolja, hogy Krisztus nyújtja a koronát a császár feje fölé, Gábor teszi a fejére, Mihály pedig lándzsát ad a kezébe. A két arkangyal a koronázás, ill. uralkodói hatalom égi eredetére emlékeztette királyainkat.”<sup>4</sup>

---

<sup>1</sup> Ruzsa György: Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika, Russica Pannonicana, Budapest, 2012, p.39.

<sup>2</sup> u.o., p.40

<sup>3</sup> <http://kurir.katolikus.hu/en/node/20264> (2012.09.30.)

<sup>4</sup> <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mihály.html> (2012.09.30.)

### *Mihály arkangyal:*

Mihály (a héb. *Mikaél*, 'ki olyan, mint az Isten?', lat. *quis ut Deus* névből) főangyal, arkangyal, a mennyei seregek fejedelme. A zsidó és az erre épülő keresztény hagyomány szerint Szent Mihály az Istenhez hűségese angyalok vezére, akik Isten oldalán állnak a lázadó angyalok, azaz a gonosz lelkek elleni harcban.

„Neve a héber „mi ká él” = „ki olyan, mint az Isten?” kifejezésből ered. aminek voltaképpen értelme ez: *Senki sem olyan mint az Isten*, vagyis: Isten a leghatalmasabb, ő a győztes, őt kell Úrnak elismerni, őt kell szolgálni. Mihály Istenhez való hűségének lényege ebben a felfogásban épp a tőle való különbözőség, neki való alávetettség elfogadása.”<sup>5</sup>

Szent Mihály főangyalt már az ókeresztény korban nagy tisztelet övezte. Az V. század elején Itáliában sok helyütt templomokat és kápolnákat szenteltek tiszteletére.

*Mihály a művészeti ábrázolásokon:* „Kezdetben mint *isteni hírhozót* (Józsue történetében a S. Maria Maggiore-bazilika mozaikján, 432-440), ill. a *Paradicsomot őrző angyalt* ábrázolták (Ravenna, S. Apollinare in Classe, mozaik, 549 k.). Szinte mindig szakálltalan, fiatal férfi, általában fehér szárnyakkal, fején diadem v. sisak. Ruházata tunika, páncél, köpeny, a középkorban dalmatika (főként a hírhozó és lélekmérő képeken). A bizánci művészetben díszes ruhában, keresztes bottal, diadémmal, kezében a világmindenségre utaló gömböt tartva ábrázolják. Mivel Mihály *teszi mérlegre a lélek jó és gonosz cselekedeteit*, érdemeit és bűneit, a 10. sz-tól kezdve egyik kezében sújtó karddal, a másikkban mérleggel ábrázolják. Mint az *utolsó ítélet angyala* a világitelő Krisztus mellett kezében karddal és mérleggel jelenik meg a középkori templomok kapubejárata fölött vagy a templomban a diadalíveken (Autun, 1130/40; Párizs, Notre Dame, 1225/30; nálunk Kolozsvár, 15. sz. közepe); majd hangsúlyosabban a németalföldi festményeken (Memling, Gdansk, Muz. Narodowe, 1473 e.).”<sup>6</sup>

Attribútumai: nimbusz, hírnöki bot, labarum, lábainál a legyőzött ördög, kard, pajzs, s a lelkek megmértetését szolgáló mérleg.

### *Gábor arkangyal:*

Gábor, *Gábriel* (héber, 'Isten embere' vagy 'Isten ereje' vagy 'Isten erősnek bizonyult') a Szentírásban angyal, az Egyház hagyományában főangyal.

„Szent Gábor főangyal a kiválasztottaknak vitte hírül Isten terveit. Az Ószövetségben ő magyarázta meg Dánielnek látomása (kos, kecskebak) értelmét (*Dán 8,16-26*) és a 70 év (vö. *Jer 25,11; 29,10*) jelentését. Az Újszövetségben először Zakariásnak jelent meg, s tudtul adta János születését (*Lk 1,11-20*) és az Úr színe előtt állónak mondta magát (*1,19*; vö. *Tób 12,15*). Hat hónappal később hozta Máriának a megtestesülés hírét. (*Lk 1,26-38*).”<sup>7</sup>

„Gábriel arkangyal csak 1921-ben került be a hivatalos római katolikus kalendáriumba, ekkor ünnepét március 24-ére tették. 1969-től azonban Szent

<sup>5</sup> [http://hu.wikipedia.org/wiki/Mihály\\_arkangyal](http://hu.wikipedia.org/wiki/Mihály_arkangyal) (2012. 09.30.)

<sup>6</sup> <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mihály.html> (2012. 09.30.)

<sup>7</sup> <http://lexikon.katolikus.hu/G/Gábor.html> (2012.09.30.)

Mihállyal és Szent Rafaellel együtt szeptember 29-ére tették római katolikus ünnepét. Az ortodox egyházakban november 8-án ünneplik, de megemlékeznek róla március 26-án és július 13-án is.”<sup>8</sup>

*Gábor a művészeti ábrázolásokon:* “A 4. században a katakombákban ifjú vagy szakálltalan férfi képében ábrázolták szárnyak és nimbusz nélkül. Az 5. századtól kezdtek szárnyas, nimbuszos alakként ábrázolni. A 14. században főként Itáliában az ifjú leányos vonásokat kapott, s ez általánossá vált a reneszánsz és barokk képeken. A 18. századtól újra erőteljes ifjú. A festményeken főangyalként rendszerint Szent Mihály arkangyallal együtt ábrázolják. Szerepel a Paradicsomból való kiűzetés, Dániel és Zakariás látomása, Jézus születése, a Háromkirályok képein, de leggyakrabban az angyali üdvözletben.”<sup>9</sup>

Attribútumai: hírnöki bot, kereszt, jogar, glóbusz, liliom, olajág, pálmaág, könyvtekerics, füstölő, kard.

#### Analógiák:



Magyar Szent Korona

<sup>8</sup>[http://erdely.ma/hitvilag.php?id=100979&cim=szent\\_mihaly\\_gabor\\_es\\_rafael\\_u\\_nnepe](http://erdely.ma/hitvilag.php?id=100979&cim=szent_mihaly_gabor_es_rafael_u_nnepe) (2012.09.30.)

<sup>9</sup> <http://lexikon.katolikus.hu/G/Gabor.html> (2012.09.30.)





Francesco Botticini



Simon Ushakov



Pedro Garcia de Benebarre



Andrej Rubljov



Sandro Botticelli



Az Atyaisten nimbusza a korai középkortól kezdve négyzet vagy rombusz alakú, jelentése: tökéletesség. Az ikonokon nyolcgágú csillaggal is ábrázolják az Atyát, mely egy négyzetből és egy rombuszból tevődik össze. Egyik vörös színű, a másik kék. A vörös az Istenit, a teremtőt, a Mindenhatót jelenti, a kék pedig a sötétséget, az Isteni érthetlenséget.



1.



2.



3.



4.



5.

1. Ismeretlen festő: Mihály és Gábor arkangyalok, 18. sz. 2. fele, részlet
2. Moszkva, Kreml, Arhangelszkij-székesegyház, 1564-65
3. Ismeretlen festő: „те еси иереи вовек”, Moszkva, 1600 k.
4. Ismeretlen orosz festő: „всевидающее око”, 19. sz.
5. Ivan Djakonov ikonfestő: „спас благое молчание”, 17.sz. (Jézus angyalként való egyetlen ábrázolása)

### A hordozó:

A festmény eredeti hordozóját az alapig lesorvasztották, majd átültették egy lécbetétes bútorlapra. Semmilyen dokumentáció nem maradt meg az átültetésről, de a panel szemrevételezése alapján valószínűleg a XX. században került rá sor. Eredeti fahordozót nem találtam a festmény alatt. A képpoldalon az eredeti hordozóra utalhat a táblaillesztések nyoma, mely függőlegesen fut le Mihály bal szárnyán és Gábrriel jobb lábán keresztül. A bútorlap anyaga szemrevételezéssel fenyőfa, vastagsága 1,9 mm (svartni: 2 mm, lécbetét: 1,5 cm, svartni: 2 mm). A betétlécek átlagosan 2 cm szélesek, szálirányuk merőleges a svartnik szálirányára. A hátoldali svartnit 4 részből állították össze, 7 - 31,2 - 56,2 - 11 cm-es darabokból. A 31,2 cm-es darab színe sötétebb a többinél. A bútorlap hátoldalán fehér cédulán olvasható a fekete filctollal felírt leltári szám: 372. A bútorlapon is szerepel egy szám, a fára fekete filctollal felírva: 54.14.1. A hordozó hátoldalán, élén és a képpoldalon is rovarkárosodásra utaló nyomokat találtam. A kirepülő nyílások átmérője 1-2 mm.

### Alapozás, festékréteg, lakkréteg:

Szemrevételezéssel megállapítható volt a kép szélein lévő hiányokban, hogy az alapozás fehér színű és vastagon felhordott. A festékréteg vékony, sok javítás látszott rajta. A lakkréteg erőteljes sárgás színtorzulást okozott.

Arany színű felületekkel is találkozunk a két angyal és az Atyaisten feje mögötti rombuszban, Mihály arkangyal páncélján, az angyalok ékszergallérján, kezelőjén és a veretes csizmákon.

Az aranyozott felületek hideg színűek, foltokban sötétre színeződtek, felületük ragacos volt. Ezek arra utalhatnak, hogy aranyra lüszterezett ezüsttel van dolgunk.

Az arany színű felületeket szabályos repedésháló borítja. A háttér repedéshálója szabálytalan.

Festékréteg hiányokkal leginkább a kép szélein, sarkain talákoztunk, a sarkokon még az alapzóréteg is hiányzott. A kép egész felülete feltáskásodott, az eredeti hordozó valószínűleg zsugorodott, a festékréteg pedig elvált tőle. A kép felső részén benyomódások voltak láthatók. Az átültetés során biztosan sokat sérült a kép.



## **A műtárgy leírása átvételkor, vizsgálatok alapján:**

### **Súrló felvétel:**

A súrlófényes fototechnikai vizsgálatok során erőteljesebben megmutatkoztak a festmény sérülései: feltáskásodások, hosszirányú repedések, törések és a benyomódásból adódó sérülések. A hosszirányú repedések lehetnek az eredeti hordozóra utaló táblaillesztés nyomok. A függőleges repedés Mihály bal szárnyán és Gábiel jobb lábán keresztül fut le. Az alakok körül bekarcolásnyomok nem találhatók. A bútorlap hátoldalán karcolások nyomai fedezhetők fel.

### **Infravörös felvétel:**

Az arany színű felületek, a háttér, a testszínek, a csúcsfények és a vörös felületek világosak az IR felvételeken. Olyan fehér és vörös pigmentet használt a festő, ami az infravörös sugárzást visszaveri, pl: az ólomfehér, cinóber.

Megfigyelhető, hogy Mihály bal és jobb szárnyának más a festésmódja, ez átfesésre utal. Míg az eredeti arany színű felületek világosak, addig a kiegészített zeke sötétebb, kirajzolódik a javítás vonala.

### **Röntgen felvétel**

Röntgen felvételek a kép bal felső részéről és Mihály arkangyal karjairól készültek. Jól láthatók a hordozó betétlécei és a rovarjáratok. Mihály szárnyán van egy nagy méretű tömítés, teljesen hiányzik a festékréteg és az alapozóréteg. A felvételeken világosan jelennek meg a fehérrel és vörössel festett részletek. Az ólom elnyeli a röntgensugarakat, így elképzelhető, hogy ólomfehéret használt a festő. Az ólomfehérhez hasonlóan viselkedik még pl. a minium, a cinóber, valamint az ólomsárga.

### **UV-lumineszcens felvétel:**

A felvételen a tárgy bevonatának lumineszcenciája látható.

Az egész kép zöld színben lumineszkál. Legszembetűnőbbek a nagyon sötét foltok, melyek határozottan átfestésre utalnak Mihály szárnyán, Gábiel mindkét keze alatt, az angyalok csizmáján és a kép szélein. A kevésbé sötét foltok lakkozás feletti lazúros átfestések lehetnek Mihály tunikáján, paragaudionján és Gábiel palástján.

A fehérrel kevert színek világosan lumineszkálnak mint a háttér színe, a felhők világos részei, az arcok, kezek, Mihály fegyveringe és csizmája, valamint Gábiel öltözete. Hófehér színben lumineszkálnak a kézelők, ékszergallérok, csizmák díszítései, ez ólomfehér jelenlétét valószínűsíti.

A hátoldal nagy része fehéres színben lumineszkál, kivéve a felső részen található deszkát, mely sárgászöld. A cédula hófehér színű, a rajta és mellette lévő számok feketék.

## **Beavatkozások**

### **Kutatóablakok:**

A tisztító és feltáró próbát etil-cellosolvval végeztem, terpentines visszatörlést alkalmaztam.

### **A hátoldal tisztítása:**

A hátoldalt zsíralkohol-szulfáttal tisztítottam.

### **Tisztítás, feltárás:**

A feltárást részben etil-cellosolvval, részben dimetil-formamiddal végeztem (terpentines visszatörléssel). Dimetil-formamidot csak a kép szélén körbefutó színsáv feltárásánál használtam, mert ezeken a részeken kevésnek bizonyult az etil-cellosolv hatása. Szikét is alkalmaztam, mert mechanikus tisztításra is szükség volt a kép egész felületén. Először csak a lakkréteget távolítottuk el, az átfestéseket rétegenként szedtük le. Ahol az átfestések szép, beilleszkedő retussal készültek, ott nem távolítottuk el őket, meghagytuk a kiegészítéseket.

### **Vasalás:**

Az egymásra torlódott festékrétegeket, kagylósodásokat visszavasaltuk. Az átültetést megtartottuk, mert a hordozó stabil, jó állapotú volt.

### **Tömítés:**

A mozgó, bizonytalan helyzetű tömítéseket kiszedtük, a megfelelően kötődőket bennhagytuk. A festékkipergések és a pótlások helyén tömítéssel egyenlítettük ki a felszínt. A tömítéshez használt massa a következő alapanyagokból készült: hegyi kréta ( $\text{CaCO}_3$ ), 20%-os, vízben duzzasztott felmelegített zselatin, pár csepp Palma Fa ragasztó és ugyanennyi hármas keverék (egy rész lenolaj, egy rész velencei terpentín és egy rész terpentínben oldott dammár gyanta).

### **Konzerválás:**

Nitrohígítóban oldott 7%-os Paraloid B 72-vel ecseteltük át a képet konzerválás céljából.

### **Esztétikai helyreállítás, retusálás, lakkozás:**

A kép megkülönböztető, tratteggio retust kapott. Schmincke akvarellt, valamit porpigment és Eurocryl keverékét használtam. Ezt követően lakkot vittem rá fel, mely egy rész terpentínben oldott dammár gyanta, egy rész lakkbenzinben oldott Paraloid B 67 és egy rész lakkbenzin keverékéből állt. Miután a lakk érintésre szárazzá vált, a helyenként besötétedett akvarell retusokat csökkentett kötőanyag tartalmú olajfestékkel és a lakkal azonos kötőanyaggal retusáltam.

A fatábla éleit denaturált szeszben oldott sellak és porpigment keverékével, a fatábla hátoldalát Eurocryl és porfesték keverékével ecseteltük át.